

Autoreferat

1. Imię i nazwisko: Mirosław Kłusek
2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe:
 - tytuł zawodowy magistra, Wydział Humanistyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie w zakresie historii, specjalność nauczycielska, 30 października 1991 r., tytuł pracy: *Gustaw Stresemann, życie i działalność polityczna*;
 - stopień naukowy doktora nauk humanistycznych w zakresie historii nadany uchwałą Rady Wydziału Humanistycznego Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie 16 marca 2006 r., tytuł rozprawy: *Polityka Gustawa Stresemanna wobec ZSRR w latach 1923–1929*.
3. Informacja o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowo/artystycznych:

Od 5 października 2006 do 31 sierpnia 2008 zatrudniony na stanowisku asystenta w Katedrze Socjologii i Rozwoju Wsi na Wydziale Rolniczo-Ekonomicznym Akademii Rolniczej im. Hugona Kołłątaja w Krakowie. Od 1 września 2008 do chwili obecnej zatrudniony na stanowisku adiunkta w Katedrze Socjologii i Rozwoju Wsi, następnie w Zakładzie Rozwoju Obszarów Wiejskich i Doradztwa Rolniczego Instytutu Ekonomiczno-Społecznego Uniwersytetu Rolniczego im. Hugona Kołłątaja w Krakowie.
4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.):
 - a) tytuł osiągnięcia naukowego:

Państwowy Bank Rolny w latach 1919–1949. Studium historyczno-prawne
 - b) autor, tytuł publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa:

Mirosław Kłusek, *Państwowy Bank Rolny w latach 1919–1949. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 2013, Muzeum Pałac w Wilanowie, s. 342.
 - c) omówienie celu naukowego ww. pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania:

Głównym celem naukowym prezentowanej publikacji jako główne osiągnięcie naukowe jest przedstawienie zmian zachodzących w Państwowym Banku Rolnym (PBR) w latach 1919–1949,

podyktowanych przekształcającą się rzeczywistością polityczną, oraz wynikające z nich konsekwencje prawne dla banku i jego klientów.

W polskiej historiografii dotyczącej bankowości dotychczas mało jest prac, które próbowałyby analizować aspekty prawne i procesy historyczne oraz ich konsekwencje w działalności polskiej instytucji bankowej, a także jej klientów w trzech różnych sytuacjach politycznych: kapitalizmie, okupacji niemieckiej oraz w początkach komunizmu. Do nielicznych należą opracowania autorstwa Zbigniewa Landaua i Jerzego Tomaszewskiego poświęcone Bankowi Gospodarstwa Krajowego, Bankowi Handlowemu i Bankowi Polska Kasa Opieki. Przyczyny należy upatrywać w ograniczonych możliwościach badawczych historiografii doby PRL. W tym okresie powstało wiele opracowań dotyczących bankowości II Rzeczypospolitej. O wiele skromniej przedstawia się dorobek w odniesieniu do II wojny światowej i okresu przebudowy bankowości polskiej w latach 1945–1950, nie tylko pod względem ilościowym, ale również jakościowym. W czasach PRL II wojna światowa z założenia była traktowana jako czas martyrologii narodu polskiego, co wyraźnie wpłynęło na kierunki badań historycznych. Prac dotyczących życia gospodarczego powstawało mało, a w odniesieniu do bankowości w monografiach największych polskich banków ograniczano się praktycznie do obszaru Generalnej Guberni (GG) i Londynu, podając jedynie krótkie informacje o likwidacji banku lub o kontynuowaniu działalności. Natomiast oczywiste jest, że publikacje odnoszące się do przebudowy bankowości polskiej po II wojnie światowej, ze względów politycznych, miały z góry narzucone ramy i nie mogły być pełne, zwłaszcza pod względem opisu procesów historycznych i podłoża politycznego przepisów prawnych mających wpływ na wprowadzenie komunistycznego systemu bankowego w Polsce. Po przemianach politycznych w 1989 r. i uwolnieniu nauk historycznych z ograniczeń ideologicznych, od historyków należało oczekiwać nowego podejścia do problemów gospodarczych II wojny światowej i pierwszych lat powojennych. Niestety, pomimo wolności badań naukowych i coraz większej dostępności materiałów źródłowych, nie powstają prace poświęcone bankowości w powiązaniu z aspektami prawnymi i w kontekście procesów historycznych. Ukazują się natomiast liczne publikacje na temat historii politycznej z tego okresu. Po pierwsze, można to tłumaczyć zapotrzebowaniem na publikacje tego rodzaju z strony licznych stowarzyszeń i organizacji. Po drugie, badania nad bankowością wymagają nie tylko wiedzy o zmianach politycznych, ale również m.in. o sytuacji społecznej klientów danej instytucji kredytowej, obszarze gospodarczym, na którym ona funkcjonuje (w przypadku PBR było to rolnictwo), unormowaniach prawnych determinujących działalność bankową. Przed historykiem decydującym się na takie wyzwanie stoi ogrom pracy. Czekają go żmudne badania w wielu archiwach i w różnych tematycznie zespołach, a także wnikliwe studia pozahistoryczne (np. ekonomia, rolnictwo, prawo finansowe i bankowe, prawo międzynarodowe).

Dotkliwa luka występuje również w wiedzy na temat Państwowego Banku Rolnego. Jedynym szerszym opracowaniem jest praca Marka Nowaka *Państwowy Bank Rolny w Drugiej Rzeczypospolitej*, Kraków 1988. Dotyczy ona okresu II Rzeczypospolitej i to do roku 1938, czyli do

opublikowania ostatniego rocznego sprawozdania PBR. Do kompletnego obrazu PBR brakuje tej publikacji głębszej analizy jego polityki kredytowej, położenia materialnego dłużników oraz sytuacji w ostatnich miesiącach przed wybuchem wojny, tak istotnego nie tylko dla podsumowania działalności banku za okres międzywojenny, ale także ze względu na jego losy podczas II wojny światowej.

Przed rozprawą habilitacyjną postawiłem szczegółowe cele badawcze w formie następujących pytań: 1. jakie zadania państwo polskie wyznaczyło Państwowemu Bankowi Rolnemu i w jakie instrumenty go wyposażyło; 2. w jakim stopniu działalność kredytowa banku w okresie międzywojennym była determinowana realizacją powierzanych przez rząd funduszy, a w jakim wynikała z kredytów udzielanych na własny rachunek; jaka była rola i znaczenie pożyczek udzielanych przez bank w ramach funduszy państwowych, a jak się przedstawiała w odniesieniu do kredytów krótkoterminowych z kapitału własnego i długoterminowych przyznawanych na podstawie listów zastawnych i obligacji melioracyjnych; 3. w jaki sposób i z jakim skutkiem bank przyszedł z pomocą dłużnikom kredytów – krótkoterminowych, długoterminowych emisyjnych i z funduszy państwowych – w trudnym momencie kryzysu gospodarczego na początku lat trzydziestych; 4. jak przedstawiała się sytuacja banku 1 września 1939 r.; jaki był stan wierzytelności w stosunku do dłużników kredytów udzielanych na rachunek własny i z funduszy państwowych; 5. jakimi zasadami kierował się PBR w Polsce międzywojennej, podczas okupacji i po wojnie w finansowaniu rolnictwa; które grupy rolników, działy i środki produkcji rolnej lub segmenty przemysłu rolnego były preferowane, a którym odmawiano kredytowania; w jaki sposób odbywała się dystrybucja kredytów wśród rolników; 6. jak wyglądała sytuacja PBR podczas II wojny światowej; jakie były losy oddziałów z Generalnej Guberni, terenów wcielonych do Rzeszy, zagarniętych przez Związek Radziecki oraz PBR w Londynie; w jaki sposób została przeprowadzona likwidacja oddziałów, które znalazły się poza granicami GG; jak przedstawiała się legalność działań oddziałów banku w GG; jak przebiegało ściąganie zadłużenia przedwojennego i udzielanie nowych kredytów przez PBR w GG; 7. jaką rolę PBR miał odegrać po zakończeniu wojny w koncepcji ugrupowań politycznych działających podczas okupacji, a jakie zadania postawiła przed nim komunistyczna władza; 8. w jaki sposób bank rozwiązał problemy po zakończeniu wojny; jak uporał się z uporządkowaniem aktywów banku, z długoterminowym emisyjnym kredytem własnym, restytucją aktywów PBR wywiezionych do Rzeszy oraz regulacją przedwojennego zadłużenia; 9. jak przebiegał proces likwidacji PBR w kontekście przeobrażeń bankowości po II wojnie światowej.

Ramy chronologiczne publikacji zostały wyznaczone przez dwa najważniejsze dla banku wydarzenia – rok 1919, kiedy powstał Polski Państwowy Bank Rolny, przekształcony w 1921 r. w Państwowy Bank Rolny, oraz rok 1949, gdy Państwowy Bank Rolny został postawiony w stan likwidacji, przeprowadzonej w pierwszej fazie przez Bank Rolny, a później przez Bank Gospodarstwa Rolnego. Konsekwencją tak szerokich ram tematu pracy było objęcie badaniami nie tylko działalności Państwowego Banku Rolnego w okresie międzywojennych, podczas okupacji i w pierwszych latach

władzy komunistycznej, lecz także zmian zachodzących w tym czasie na wsi i w rolnictwie oraz aktów prawnych regulujących funkcjonowanie bankowości, zwłaszcza podczas II wojny światowej i wkrótce po jej zakończeniu. W praktyce oznacza to, że znaczna część tekstu została poświęcona analizie różnego rodzaju aktów normatywnych, dyskusji nad konkretnymi rozwiązaniami w polityce bankowej i społecznej, zarządzeń instytucji kredytowych oraz urzędów i instytucji państwowych, organizacji gospodarczych i społecznych itp.

Dzięki tak szeroko zakrojonym badaniom udało się dokonać wielu bardzo istotnych ustaleń, z których do najważniejszych należą przedstawione poniżej.

W początkowym okresie funkcjonowania Państwowego Banku Rolnego, jego działalność ograniczała się do administrowania specjalnymi funduszami państwowymi. Początkowo służyły one przede wszystkim zaopatrzeniu rolników w pożyczki na odbudowę zniszczonych przez wojnę gospodarstw, a w okresie późniejszym kredytowano z nich pomoc dla gospodarstw chłopskich poszkodowanych przez klęski żywiołowe, prowadzenie akcji scalania gruntów, odbudowę i rozbudowę gospodarstw chłopskich, rozwój hodowli oraz melioracje rolne. W przekazywaniu funduszy do PBR zdecydowany prym wiodło Ministerstwo Reform Rolnych; do najistotniejszych należały fundusz zapomóg i kredytu ulgowego oraz fundusz pomocy kredytowej przy scalaniu gruntów. Środki z funduszu zapomóg i kredytu ulgowego były wykorzystywane na pomoc kredytową przy nabywaniu i zagospodarowaniu działek powstających po parcelacji, udzielaną w pierwszej kolejności właścicielom karłowatych gospodarstw zamierzających zmienić siedlisko, pracownikom folwarcznym, inwalidom i zasłużonym żołnierzom. Fundusz pomocy kredytowej na scalanie bank rozprawdzał wśród właścicieli scalonych lub scalanych gospodarstw w celu przeniesienia lub pobudowania budynków gospodarskich oraz na niezbędne inwestycje.

Z przeprowadzonej analizy materiałów wynika, iż kryzys gospodarczy szczególnie odczuli rolnicy korzystający z funduszy państwowych za pośrednictwem Państwowego Banku Rolnego. Jest to o tyle zaskakujące, że pożyczki z tych funduszy cechowały się najdogodniejszymi warunkami z wszystkich rodzajów kredytów oferowanych w tym czasie przez rynek. Okazuje się, że przyczyna kłopotów dłużników funduszy państwowych tkwiła właśnie w niskich kosztach obsługi długu i wydłużonym okresie amortyzacji. Korzystne warunki kredytów oraz dobra koniunktura w rolnictwie spowodowały wśród rolników nagminnie zaciąganie dodatkowych kredytów, nawet z kilku źródeł. W krótkim czasie doszło do sytuacji, że suma kredytów z funduszy państwowych oraz innych instytucji kredytowych przekraczała wartość całego majątku dłużnika. Dodatkowo sytuację pogarszał fakt, że gospodarstwa powstałe z przebudowy ustroju rolnego, będące najczęściej beneficjentami funduszy, chronicznie cierpiały na brak sprzętu rolniczego i środków finansowych. Rząd, świadom złożoności problemu, podjął wraz z PBR wspólne działania w celu niedopuszczenia do dalszego pogarszania się sytuacji materialnej dłużników funduszy. W stosunku do kredytów pochodzących z funduszy rządowych administrowanych przez PBR do końca 1935 r. przeprowadzono akcję konwersyjno-

oddłużeniową. Uchroniła ona zdecydowaną większość dłużników przed bankructwem i licytacjami ich gospodarstw oraz gruntów.

Z analizy początkowego okresu działalności PBR wynika, że w porównaniu z kredytami z funduszy państwowych o wiele skromniej przedstawiały się jego operacje bankowe prowadzone na własny rachunek. Ograniczone możliwości finansowe państwa polskiego na początku lat dwudziestych zmusiły PBR do ograniczenia się w udzielaniu pożyczek z własnych środków do kredytów krótkoterminowych, a przy ich przyznawaniu bank został przez rząd zobligowany do kierowania się przede wszystkim względami socjalnymi, a nie ekonomicznymi. Z pieniędzy będących w dyspozycji banku przydzielano kredyty w małych kwotach, tak aby obdzielić jak największą liczbę drobnych i średnich gospodarstw rolnych. Było to widoczne zwłaszcza przy kredytach obrotowych, które w polityce banku odgrywały istotną rolę. Wychodząc z założenia, że jedną z głównych przeszkód w rozwoju gospodarczym polskiej wsi w okresie międzywojennym jest brak środków obrotowych, PBR podjął działania mające na celu dostarczenie kapitału obrotowego najsłabszym ekonomicznie gospodarstwom. Pomoc państwa była konieczna, gdyż pozbawieni jej rolnicy byłiby zmuszeni nadal korzystać z usług prywatnego rynku kredytowego, gdzie oprocentowanie pożyczek sięgało nawet 400% w roku. Dążąc do dotarcia do jak najszerszych rzesz rolników, PBR skupił swoją działalność zwłaszcza na kredytach warrantowo-obrotowych. Rozwiązanie takie nie tylko ograniczało biurokrację, ale przede wszystkim obniżało koszty kredytu i czas oczekiwania na jego przyznanie.

Tylko w początkowej fazie PBR udzielał bezpośrednio kredytów krótkoterminowych. W okresie późniejszym dominowała tendencja rozprowadzania pożyczek organizacjom zrzeszającym rolników i kasom lokalnym, gdyż mając bezpośredni kontakt z rolnikami, dysponowały najlepszą wiedzą na temat sytuacji i potrzeb potencjalnych kredytobiorców. W związku z ograniczaniem przez PBR bezpośredniego kredytowania rolników, na podstawie dostępnego materiału bankowego nie byłem w stanie określić udziału, procentowego lub kwotowego, poszczególnych gałęzi produkcji rolnej w udzielonych kredytach krótkoterminowych. Natomiast potrafiłem ustalić priorytety banku w odniesieniu do kredytów na zintensyfikowanie produkcji rolnej – PBR faworyzował nasiennictwo i nawozy sztuczne. Ustaliłem też, iż – podobnie jak przy kredytach z funduszy państwowych – również przy kredytach z własnych środków, ze względu na kryzysową sytuację rolnictwa, PBR był zmuszony przeprowadzić konwersję zadłużenia kredytów krótkoterminowych. Prócz pozytywnych skutków, które odczuli dłużnicy, akcja konwersyjna przyniosła także zamrożenie poważnej części kapitału, co zmusiło bank do wstrzymania się z przyznawaniem kredytów krótkoterminowych i istotnego ograniczenia kredytu średnioterminowego. Rozszerzenie działalności kredytowej PBR o kredyty długoterminowe nastąpiło dopiero po wprowadzeniu złotego w 1924 r. i poprawie sytuacji finansowej kraju.

Szukając odpowiedniej formy kredytu długoterminowego, PBR wybrał listy zastawne i obligacje, czyli papiery wartościowe z długim okresem amortyzacji. Po pierwsze, długi termin spłaty był szczególnie ważny dla rolnictwa, gdzie cykl produkcji był o wiele dłuższy niż w pozostałych

sektorach gospodarki. Po drugie, listy zastawne i obligacje gwarantowały stopniowy i ciągły dopływ kapitału. Emisję listów zastawnych i obligacji w różnych wariantach: w złotych, złotych w złocie oraz w walutach obcych, gwarantował – na podstawie udzielonych kredytów długoterminowych – statut PBR i przepisy prawa. Rola PBR nie ograniczała się tylko do emisji papierów wartościowych, bank był zobowiązany do ich realizacji i dzięki poprawiającej się sytuacji gospodarczej kraju czynił to bez większych kłopotów. Zwłaszcza że jako bank państwowy otrzymał, podobnie jak BGK, przywilej pierwszeństwa lokowania papierów wartościowych na polskim rynku przed emisjami prywatnych i społecznych instytucji kredytu długoterminowego. Początkowo PBR emitował tylko listy zastawne, jednak z czasem, widząc szansę pozyskania kapitałów zagranicznych, zdecydował się na emisję 7-procentowych obligacji melioracyjnych, stanowiących zabezpieczenie dla kredytu długoterminowego z przeznaczeniem na cele związane z szeroko pojętą melioracją gruntów rolnych. Adresatem kredytów melioracyjnych były zarówno podmioty prawne, spółki wodne, gminy wiejskie, spółdzielnie, jak i indywidualni rolnicy.

Nastanie kryzysu gospodarczego nie tylko zahamowało dalszy rozwój kredytu długoterminowego udzielanego przez PBR na podstawie emitowanych listów zastawnych i obligacji melioracyjnych, ale również postawiło w bardzo trudnej sytuacji rolników już korzystających z tego kredytu. Z powodu pogarszającej się sytuacji finansowej kraju PBR miał trudności z lokowaniem papierów wartościowych zarówno na rynku sztywnym, jak i prywatnym, co powodowało, że u dłużników wzrastały koszty obsługi kredytu emisyjnego. Ponadto kryzys obnażył mankamenty emisyjnego kredytu długoterminowego. Oprocentowanie udzielanych pożyczek było tak wysokie, że zdecydowanie przewyższało stosowane przed I wojną światową, przygotowane jako maksymalne, jakie rolnik może płacić. Kolejną wadą był ograniczony czas spłaty kredytu, co bezpośrednio przekładało się na powstanie wysokiej stopy umarzania pożyczek. Na niewiele zdawały się zabiegi PBR mające na celu zapewnienie swoim papierom wartościowym korzystnego kursu. Dopiero przeprowadzenie kilkustopniowej konwersji kredytów emisyjnych, która nie zawsze była korzystna dla banku, zapewniło dłużnikom kilka lat spokoju.

Postawione przed PBR w okresie międzywojennym wspieranie parcelacji, jako podstawowe zadanie w ramach polityki rolnej państwa, bank realizował nie tylko poprzez udzielanie kredytów na ten cel, ale również przez nabywanie majątków ziemskich na własność lub w komis. W ten sposób pozyskiwane majątki znajdowały się w administracji banku i do momentu rozparcelowania były dzierżawione w całości lub częściowo. Korzystając z uprawnień, PBR dokonywał parcelacji przejętych nieruchomości ziemskich, a powstałe w jej wyniku gospodarstwa lub działki sprzedawał na dogodnych warunkach kredytowych. Udział PBR w akcji parcelacyjnej był tym bardziej istotny, że w miarę możliwości bank przyznawał nabywcom z parcelacji zarówno majątków własnych, jak i komisowych dodatkowe kredyty, bez których nowo tworzone gospodarstwa nie mogłyby osiągnąć równowagi finansowej.

Na podstawie materiałów źródłowych ustaliłem, iż losy PBR podczas II wojny światowej toczyły się różnie, w zależności od położenia jego oddziałów. Na ziemiach przyłączonych do Rzeszy całość jego majątku, podobnie jak Banku Gospodarstwa Krajowego i Banku Polskiego, została skonfiskowana i przekazana w zarząd Haupttreuhandstelle Ost w Berlinie. Do likwidacji przeznaczono również inne polskie instytucje kredytowe. Prace likwidacyjne oddziałów PBR dotyczyły zarówno aktywów, jak i pasywów. Zarządcy komisaryczni w pierwszej kolejności zaspokajali zobowiązania likwidowanego banku, pozostałe środki przekazywano do Berlina, do dyspozycji Ministerstwa Finansów Rzeszy. Inaczej przedstawiała się sytuacja oddziałów PBR na terenie Generalnej Guberni. Wkrótce po ustaniu działań wojennych w 1939 r. zarówno centrala, jak i poszczególne oddziały PBR znajdujące się w GG wznowiły działalność. Niemieckie władze okupacyjne, kierując się państwowym charakterem PBR i jego ścisłym powiązaniem z rolnictwem, zrezygnowały z jego likwidacji, gdyż przyniosłaby ona negatywne skutki dla rozwoju gospodarczego GG. Ponadto pozostawienie PBR oraz zatrudnionego w nim polskiego personelu miało służyć także szybkiej i efektywnej likwidacji przedwojennych aktywów banku o niebagatelnej wartości ponad 1,5 mld zł. W wyniku działań wojennych większość akt zaginęła lub uległa zniszczeniu. Ich odtworzenia i określenia stanu zadłużenia poszczególnych klientów mogli dokonać jedynie przedwojenni pracownicy banku.

Działalność PBR podczas II wojny światowej związana jest z jego legalnością z punktu widzenia interesu i prawa państwa polskiego. Dla rządu emigracyjnego właścicielem PBR nadal było polskie Ministerstwo Skarbu, nie dał więc prawnej legitymacji PBR działającemu w GG i starał się, by inne rządy również tak go traktowały, co częściowo się udało. Podobnie do sprawy podchodziły banki amerykańskie i angielskie, dla których zarząd PBR w Londynie był jedynym sukcesorem prawnym banku z okresu przedwojennego. Tym tokiem rozumowania poszły też władze PBR po II wojnie światowej. Okólnikiem z października 1945 r. unieważniły wszystkie zarządzenia administracji PBR w GG, kierując się zasadą, że były one wynikiem działania niemieckich władz okupacyjnych, a nie polskiej instytucji.

Nielegalny charakter banku działającego w GG pod szyldem PBR, a także likwidację oddziałów przedwojennego PBR na ziemiach wcielonych do III Rzeszy należy postrzegać głównie w kontekście spłat wierzytelności przez polskich dłużników banku, co ujawniło się po II wojnie światowej. Wielu z nich skorzystało na wojnie i spłaciło zobowiązania wcześniej, przyczyniając się do wzbogacenia Niemiec i zubożenia państwa polskiego. Dotyczyło to zwłaszcza rolników z ziem wcielonych do Rzeszy, bogatych chłopów, niektórych właścicieli ziemskich z GG. Dlatego polskie władze emigracyjne, a także komunistyczne władze Polski Ludowej, wychodząc z różnych przesłanek, uznały, że spłaty przedwojennych zobowiązań wobec PBR, zwłaszcza przedwcześnie, muszą być zweryfikowane. Oczywiście, moc egzekucyjną miały tylko władze komunistyczne. Spłata przedwojennych wierzytelności podczas II wojny światowej związana była z tym, jak widziały one przyszłość PBR. Mniejsze, choć wcześniej wypracowane znaczenie miało stanowisko polskich władz na emigracji.

Niekomunistyczna Krajowa Rada Polityczna, rozpatrując przyszłość PBR w niepodległej Polsce, widziała ją w związku z przebudową ustroju rolnego. Koncepcja była niedopracowana, pozwalała jednak uchwycić rolę PBR. Zgodnie z nią, bank miał administrować zapasami ziemi przeznaczonymi na parcelację i kredytowaniem zabudowy tworzonych gospodarstw oraz dokonywać sprzedaży tych gospodarstw, a także działek z przeznaczeniem na upelnorolnienie. Oznaczało to, że zadania PBR w stosunku do okresu przedwojennego znacznie się rozrosłyby, a państwo musiałoby regularnie zasilać bank olbrzymimi środkami finansowymi.

Zakres działalności PBR komunistyczne władze sprecyzowały w sierpniu 1945 r. Oprócz zadań wynikających z tytułu reformy rolnej powierzono mu kredytowanie odbudowy zniszczonych podczas wojny gospodarstw wiejskich, modernizacji wsi, upaństwowionego i spółdzielczego przemysłu rolnego, wzorcowych i specjalistycznych gospodarstw rolnych. Podobnie jak w okresie międzywojennym przy rozprowadzaniu kredytów w terenie PBR miał się posługiwać lokalnymi instytucjami kredytowymi – wiejskimi spółdzielniami kredytowymi i Komunalnymi Kasami Oszczędnościowymi. Sierpniowa ustawa Rady Ministrów z 1947 r. powierzała bankowi kredytowanie państwowych przedsiębiorstw rolnych, indywidualnych, spółdzielczych, państwowych i dzierżawionych przez przemysł gospodarstw rolnych, państwowego przemysłu rolnego, importu i eksportu produktów rolnych oraz rządowych akcji dotyczących rolnictwa. Od 1947 r. obowiązkiem banku była również obsługa finansów tych przedsiębiorstw.

Po zakończeniu II wojny światowej PBR stanął też przed koniecznością uporządkowania własnych aktywów, głównie długoterminowego kredytu emisyjnego, oraz restytucją aktywów wywiezionych do Rzeszy. Zwłaszcza ostatnia kwestia okazała się niezwykle trudna z racji oporu międzynarodowych banków, nieuznających legalności działania PBR na terenach tzw. Polski lubelskiej. Skomplikowana była również restytucja aktywów, ze względu na niemożność określenia wysokości pretensji do Niemiec z powodu nieposiadania akt i ksiąg, które zaginęły podczas wojny. Określono je więc hipotetycznie.

Istotnym problemem było też przedwojenne zadłużenie, także ze względu na jego częściową spłatę podczas II wojny światowej do banku znajdującego się w gestii Niemców, a roszczonego sobie prawa do wierzytelności PBR. Brak przepisów normujących postępowanie przy regulacjach zobowiązań powstałych przed 1 września 1939 r. prowadził w pierwszych powojennych latach do sporów pomiędzy wierzycielami a dłużnikami. Orzeczenia Sądu Najwyższego w tej kwestii nie przyczyniały się do jej wyjaśnienia. Z braku autorytatywnej wypowiedzi władz państwowych w tej kwestii zaczęły się tworzyć normy prawa zwyczajowego regulujące sposób przeliczania przedwojennego i okupacyjnego zadłużenia w wielokrotności kwoty dłużnej. W związku z tym problem spłat zadłużenia wymagał ingerencji, kontroli oraz szybkiego unormowania ze strony państwa.

Ważnym zagadnieniem była relacja złotego przedwojennego do powojennego. Nie można było tolerować wzajemnie wykluczających się norm likwidacji, waloryzacji i nominalizmu. Państwo

opowiedziało się za zasadą nominalizmu, nawet jeżeli miałyby to zostać odebrane jako niesprawiedliwe. Dla nowej władzy był to świetny pretekst do uporania się z problemem zadłużenia publicznego. Komuniści, wykluczając przeliczenie złotego z zastosowaniem waloryzacji, kilkudziesięciokrotnie obniżyli realną wartość przedwojennego długu państwa, dzięki czemu o wiele łatwiej mogło się ono wywiązać z wcześniejszych zobowiązań, a zmniejszenie obciążenia hipoteki państwa umożliwiało dalsze zadłużanie się w celu finansowania odbudowy zniszczonego kraju i przebudowy ustroju. Ale zasada nominalizmu powodowała wzbogacenie się dłużnika, co zostało uznane za niesprawiedliwe społecznie i ekonomicznie nieuzasadnione. Dlatego też został wprowadzony nadzwyczajny podatek od niesłusznego wzbogacenia się dłużnika w przypadku spłaty długu w jego nominalnej kwocie.

Po II wojnie światowej sytuacja rolnictwa w Polsce przedstawiała się dramatycznie. Jednym ze sposobów jego odbudowy miała być akcja kredytowa. Ze względu na ograniczone możliwości prywatnego rynku pieniężnego jedynym źródłem kredytu pozostawały banki. W finansowaniu wsi i rolnictwa uczestniczyło kilka instytucji kredytowych: PBR, Bank Gospodarstwa Spółdzielczego, Spółdzielnie Oszczędnościowo-Pożyczkowe i Komunalne Kasy Oszczędnościowe. Niestety, w komunistycznej gospodarce banki nie mogły sobie pozwolić na realizację własnej polityki kredytowej, zgodnej z interesem banku i kredytobiorców, ale musiały się podporządkować narzuconym planom finansowym. PBR zatem miał służyć przede wszystkim kredytowaniu tzw. wielkiego rolnictwa, które stanowiły państwowe przedsiębiorstwa rolne, gospodarstwa rolne użytkowane przez wyższe uczelnie, gospodarstwa rolne użytkowane przez samorządy i zakłady przemysłowe, prywatni hodowcy nasion, gospodarstwa rolne instytucji społecznych, charytatywnych, politycznych i innych. Skutki pozbawienia PBR możliwości decydowania o własnej polityce kredytowej były widoczne zwłaszcza w odniesieniu do wielkiego rolnictwa. Kiepska organizacja i zła gospodarka w przedsiębiorstwach rolnych podlegających państwu doprowadziła je w krótkim czasie na skraj bankructwa. Na niewiele zdawały się kolejne odgórnie narzucone transze kredytów. Dopiero przeprowadzenie przez PBR konwersji kredytów i sanacja ich finansów poprawiły sytuację gospodarczą.

Wśród rolników indywidualnych szczególną troską PBR otaczał mieszkańców Ziemi Odzyskanych, których wspierano kredytami na zagospodarowanie się, oraz właścicieli gospodarstw rolnych zrujnowanych podczas wojny. Oprócz kredytów osadniczych oraz na odbudowę gospodarstw wiejskich i zabudowę poparcelacyjną, rolnicy indywidualni mogli również zaciągać inne pożyczki: siewne i nawozowe, udzielane na wiosnę i jesień, a także na elektryfikację wsi. PBR otoczył też troską właścicieli plantacji roślin, głównie przemysłowych. Mimo to pomoc kredytowa państwa dla rolników indywidualnych za pośrednictwem PBR była niewielka. Poza tym na polecenie władz zwierzchnich PBR finansował także przemysł rolny, leśnictwo oraz wiele przedsiębiorstw i instytucji ściśle związanych z rolnictwem lub przemysłem rolnym.

Z czasem jednak PBR podzielił los przedsiębiorstw bankowych w ramach akcji ich dostosowywania do komunistycznej gospodarki. Najpierw zrealizował wyznaczone przez komunistów

zadania likwidatora banków, po czym sam został zlikwidowany – w pierwszej fazie przez Bank Rolny, później przez Bank Gospodarstwa Rolnego. W chwili likwidacji PBR administrował kilkudziesięcioma tysiącami kredytów krótko-, średnio- i długoterminowych z okresu przedwojennego i okupacyjnego.

Badania przeobrażeń uformowanego w okresie międzywojennym Państwowego Banku Rolnego, podczas okupacji i w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej otwierają nowe perspektywy badawcze. Na podstawie zespołów archiwalnych wykorzystanych w rozprawie oraz dodatkowych źródeł można zanalizować dwa istotne problemy. Stosunkowo dobrze zdiagnozowane są dzieje instytucji kredytowych na szczeblu zarówno centralnym, jak i lokalnym w okresie międzywojennym. Niestety, nie dysponujemy opracowaniami, które w sposób złożony przedstawiałyby ich losy podczas okupacji niemieckiej; najczęściej mamy do czynienia z krótkim, powierzchownym opisem. Rozprawa pokazuje, że istnieją materiały źródłowe, na podstawie których możemy dokonać dogłębnej analizy funkcjonowania poszczególnych banków i instytucji kredytowych. W literaturze historycznej działania banków i instytucji kredytowych w GG przedstawiane są schematycznie. Dostępne materiały źródłowe umożliwiają nam wyjście poza ten przyjęty w dotychczasowej historiografii schemat. Moje ustalenia dowodzą, że możliwe jest prowadzenie badań, które powinny dostarczyć odpowiedzi na temat motywów kierujących niemieckimi władzami okupacyjnymi w pozostawieniu lub likwidacji danej instytucji kredytowej, przebiegu i wyników likwidacji przedwojennego zadłużenia, możliwości płatniczych dłużników, stopnia ingerencji władz niemieckich w działalność banku, a co za tym idzie – określenia swobody w kierowaniu bankiem przez administrację polską, prowadzenia nowej akcji kredytowej oraz jej skutków dla gospodarki wojennej okupanta i dla społeczeństwa polskiego, udziału banków i instytucji kredytowych we wspieraniu ludności polskiej w trudnych czasach wojny i w walce z okupantem.

Drugim problemem badawczym, który został zapoczątkowany w rozprawie i wymaga dalszych badań, jest likwidacja przedsiębiorstw bankowych i instytucji kredytu długoterminowego po II wojnie światowej. Celem tych badań powinna być analiza procesu likwidacji na przykładzie poszczególnych banków i instytucji kredytowych. Opierając się na materiałach tych instytucji oraz Ministerstwa Skarbu i Naczelnego Likwidatora i Komisarza Rządowego do Spraw Likwidacji Przedsiębiorstw Bankowych i Instytucji Kredytu Długoterminowego w Warszawie, należy dążyć do przedstawienia złożoności problemu likwidacji. Interesujący jest sposób przeprowadzenia likwidacji aktywów i pasywów. Ponadto ważna jest odpowiedź, czy dziś zachodzi wymagalność w stosunku do zobowiązań powstałych w okresie międzywojennym i nieuregulowanych po wojnie względem zlikwidowanych przez władze komunistyczne instytucji kredytowych, a jeżeli zachodzi, to czy istnieje następca prawny zlikwidowanych banków, który mógłby dochodzić roszczeń wobec tych dłużników? Odpowiedzi na te pytania nie tylko uzupełnią naszą wiedzę na temat procesów zachodzących w bankowości po II wojnie światowej, ale będą pomocne przy rozstrzyganiu spraw sądowych

dotyczących zaspokojenia roszczeń w stosunku do nieruchomości przejętych niezgodnie z prawem przez państwo polskie po II wojnie światowej.

Poczynione w pracy ustalenia aspektów prawnych i ich konsekwencji dla Państwowego Banku Rolnego podczas II wojny światowej i w pierwszych latach powojennych mają nie tylko znaczenie historyczne, lecz mogą być również istotne dla rozwiązywania współczesnych problemów, choćby w kontekście nacjonalizacji nieruchomości ziemskich po II wojnie światowej, na których na dzień 1 września 1939 r. figurowały zobowiązania wobec PBR. W kwestii wymagalności tych zobowiązań wobec PBR, ale także w stosunku do pozostałych instytucji kredytowych, nie zapominając o Skarbie Państwa, sądy – w sprawach dawnych właścicieli lub ich spadkobierców występujących o zwrot niezgodnie z prawem przejętych przez państwo na cele reformy rolnej majątków lub ich części – przed podjęciem decyzji o ich oddaniu lub wypłaceniu odszkodowania będą mogły skorzystać z ustaleń dotyczących prawnych aspektach działalności PBR podczas okupacji niemieckiej i w pierwszych latach rządów komunistycznych.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych.

Głównym obszarem moich zainteresowań badawczych od wielu lat pozostaje bankowość na ziemiach polskich w pierwszej połowie XX w., ze szczególnym uwzględnieniem kredytowania rolnictwa. Najważniejsze rezultaty ustaleń naukowych w tej kwestii zostały przedstawione w publikacji *Państwowy Bank Rolny w latach 1919–1949. Studium historyczno-prawne*, będącej moim głównym osiągnięciem naukowym, a także w licznych artykułach oraz edycjach źródeł. Znaczna część artykułów dotyczy Państwowego Banku Rolnego. Analizie została poddana zwłaszcza działalność kredytowa banku w Polsce międzywojennej (*Kredyt krótkoterminowy Państwowego Banku Rolnego w Polsce międzywojennej*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2008, t. X, z. 1; *Działalność parcelacyjna Państwowego Banku Rolnego w Polsce międzywojennej w latach 1924–1929*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2009, nr 4(14); *Kredyt długoterminowy Państwowego Banku Rolnego w listach zastawnych i obligacjach melioracyjnych w Polsce międzywojennej*, „Klio” 2010, nr 14; *Likwidacja wierzytelności instytucji kredytowych z byłego zaboru rosyjskiego przez Państwowy Bank Rolny w Polsce międzywojennej*, „Klio” 2011, nr 19). Pozostałe artykuły zajmują się funkcjonowaniem PBR podczas okupacji niemieckiej i po wojnie (*Działalność krakowskiego Oddziału Państwowego Banku Rolnego w pierwszych latach okupacji niemieckiej*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2008, nr 12; *Problem legalności działań „Państwowego Banku Rolnego” Generalnej Guberni na przykładzie transakcji sprzedaży obszaru leśnego Laski – Borków z dóbr wilanowskich w 1940 r.*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2011, nr 16; *Działalność katowickiego oddziału Państwowego Banku Rolnego w latach 1939–1949*, [w:] W. Garbaczewski, R. Macyra (red.), *Pieniądz i banki na Śląsku. Studia nad dziejami Pieniądza i Bankowości w Polsce*, t. II, Poznań 2012, Muzeum Narodowe w Poznaniu). Wyżej wymienione

artykuły, w związku z tym, iż tylko część zawartych w nich ustaleń została wykorzystana w książce prezentowanej jako główne osiągnięcie naukowe, stanowią jej świetne uzupełnienie.

Dalsze wyniki badań nad kredytem rolniczym prezentuje kolejna część artykułów. Wśród nich na wyróżnienie zasługują publikacje poświęcone uruchomieniu pomocy kredytowej dla najuboższych rolników na ziemiach polskich pod zaborami (*Spichlerze gminne i gminne kasy pożyczkowo-oszczędnościowe, a ich znaczenie dla rozwoju wsi i rolnictwa na ziemiach polskich pod zaborami austriackim oraz rosyjskim*, [w:] S. Zawisza (red.), *Rozwój przedsiębiorczości i zespołowej działalności w rolnictwie w świetle integracji z Unią Europejską*, Bydgoszcz 2009, Wydawnictwo Uczelniane Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy) oraz w Polsce międzywojennej (*Uruchomienie kredytu warrantowo-lombardowego rolniczego w Polsce międzywojennej*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2007, t. IX, z. 4). Godne uwagi są również artykuły poruszające aspekty polityki kredytowej państwa wobec wsi w dwudziestoleciu międzywojennym i po II wojnie światowej (*Konwersja zadłużenia rolniczego jako element walki państwa z kryzysem w rolnictwie w Polsce międzywojennej*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” 2009, t. XI, z. 2; *Miejsce rolnictwa w polityce kredytowej państwa po II wojnie światowej*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2009, nr 3(13)).

Wśród moich osiągnięć naukowych będących wynikiem badań nad bankowością na ziemiach polskich w pierwszej połowie XX w. nie mniej ważne miejsce, od powyżej przedstawionego dorobku naukowego, zajmuje edycja źródeł dotyczących działalności Państwowego Banku Rolnego w latach 1938–1949. Publikacja tych źródeł stanowi kontynuację publikowanych w dwudziestoleciu międzywojennym rocznych „Sprawozdań Państwowego Banku Rolnego”, obejmujących okres 1922–1938. Z zaplanowanych pięciu tomów dotychczas ukazały się *Dokumenty do dziejów Państwowego Banku Rolnego. Tom I: 1938–1944*, Łódź 2009, s. 383, Wydawnictwo PRINTPAP. Właściwy tekst źródłowy poprzedza rozprawa pt. *Państwowy Bank Rolny w okresie Drugiej Rzeczypospolitej i okupacji niemieckiej*. Jej celem było przedstawienie podstaw organizacyjno-prawnych oraz rozwoju i charakteru działalności Państwowego Banku Rolnego. Moim zamiarem nie było całościowe ujęcie tej problematyki. Bardziej zależało mi na tym, aby dzięki zamieszczonemu wprowadzeniu uniknąć stosowania przypisów wyjaśniających, a czytelnik nie musiał zbyt często uciekać się do literatury pomocniczej. Źródła dzielą się na kilka rodzajów. Na uwagę zasługują okólniki i zarządzenia powierniczych władz niemieckich, zarządzenia dyrekcji PBR, korespondencja i komunikaty Sekretariatu Generalnego PBR, sprawozdawczość oddziałów banku w latach 1938–1939 oraz podczas okupacji niemieckiej. Szczególną wartość z badawczego punktu widzenia przedstawia *Sprawozdanie Dyrekcji Oddziału Państwowego Banku Rolnego w Krakowie z działalności oddziału w czasie okupacji niemieckiej z 14 grudnia 1945*. Niniejsza edycja źródłowa skierowana jest nie tylko do badaczy dziejów najnowszych, studentów zajmujących się tą tematyką, uczestników wykładów

monograficznych i seminariów magisterskich dotyczących bankowości i rolnictwa, ale również ekonomistów, prawników i polityków, którzy – w kontekście aktualnie prowadzonych polemik i spraw sądowych dotyczących odzyskiwania ruchomości i nieruchomości przez byłych właścicieli ziemskich – bardzo często grzeszą ignorancją. Druk kolejnego tomu pt. *Dokumenty do dziejów Państwowego Banku Rolnego. Tom II: Sprawozdania Państwowego Banku Rolnego za lata 1945–1948*, jest zaplanowany na jesień br.

Drugim głównym obszarem moich zainteresowań badawczych jest funkcjonowanie dużej własności ziemskiej w Polsce międzywojennej i podczas okupacji niemieckiej, na przykładzie wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Wieloletnie, intensywne badania zaowocowały wydaniem dwóch tomów źródeł dotyczących wilanowskiej nieruchomości ziemskiej: *Dokumenty do dziejów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Seria A. XX wiek. Tom I: Bilanse Dóbr i Interesów hr. Adama Branickiego za lata 1928/1929, 1929/1930, 1931/1932, 1932/1933, 1933/1934, 1934/1935, 1935/1936 oraz Bilans Dóbr Wilanowskich i Interesów Adama hr. Branickiego za rok 1937/38*, Kraków 2011, Drukarnia Cyfrowa EIKON PLUS, s. 547; *Dokumenty do dziejów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Seria A. XX wiek. Tom II: Produkcja rolna w świetle dokumentów kasowych w latach 1936–1940*, Kraków 2011, Wydawnictwo-Drukarnia EKODRUK, s. 396, a także wieloma artykułami (*Wilanowska nieruchomość ziemska i jej funkcjonowanie w latach 1935–1939*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2011, nr 15; *Gospodarka rolna w zespole pałacowo-parkowym w Wilanowie do 1945 r. w świetle dokumentów kasowych*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2011, nr 16; *Związki funkcjonalne Natolina z wilanowską nieruchomością ziemską*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2012, nr 17; *Metodyka badań związków funkcjonalnych elementów wchodzących w skład majątku ziemskiego*, [w:] H. Łaszkiewicz (red.), *Ziemianstwo na Lubelszczyźnie*, t. V, Lublin 2012, Wydawnictwo Werset; *Odzyskiwanie ruchomości przez spadkobierców Adama Branickiego w latach 1948–1960 w świetle materiałów źródłowych*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2012, nr 17).

Publikacje źródłowe zostały poprzedzone kilkudziesięciostronicowymi rozprawami: *Sytuacja dóbr i interesów Adama hr. Branickiego w latach 1928/29–1937/38* w tomie pierwszym i *Produkcja rolna wilanowskiej nieruchomości ziemskiej w latach 1936–1940* w tomie drugim. Celem tak rozbudowanych wprowadzeń było dostarczenie czytelnikowi szerokiej wiedzy na temat funkcjonowania wilanowskiej nieruchomości ziemskiej. Zawarte w nich informacje ułatwiają analizowanie dokumentów. Niniejsza edycja źródłowa skierowana jest do szerokiego grona odbiorców: historyków i studentów zajmujących się problematyką rolniczą oraz funkcjonowaniem przedsiębiorstw okresu Polski międzywojennej i czasu okupacji niemieckiej, osób zajmujących się historią międzywojnia i II wojny światowej. Opublikowane dokumenty mogą zostać szerzej wykorzystane nie tylko w badaniach nad funkcjonowaniem nieruchomości ziemskich oraz dziejami rolnictwa w Polsce międzywojennej i podczas II wojny światowej. Zawarte w nich informacje dostarczają nam również bardzo wielu informacji dotyczących spraw związanych z zatrudnieniem,

warunkami bytowymi ludności, handlem wewnętrznym, cenami, rzemiosłem i budownictwem. Jednocześnie chciałbym podkreślić, że opublikowane dokumenty mogą posłużyć do badania związków funkcjonalnych części różnej wielkości i różnego charakteru dóbr ziemskich. Badanie związków funkcjonalnych, odnoszących się do współlistnienia elementów wchodzących w skład majątków ziemskich w okresie międzywojennym, istotne jest z wielu powodów. Najważniejszym z nich wydaje się ustalenie, jaki rodzaj działalności gospodarczej dominował w poszczególnych majątkach i jak wpływał on na ich kondycję finansową, rozwój, a nawet trwałość. W pewnym sensie związki te mają także znaczenie ze względów formalnych i prawnych, gdyż służą stwierdzeniu, co wchodziło w skład majątku trwałego, funkcjonującego w oparciu o różne dziedziny ekonomiczne. Mają one wartość dla określenia, czy powojenne dekrety władzy komunistycznej o reformie rolnej i nacjonalizacji polskiej gospodarki – cokolwiek by sądzono o ich prawnej, a tym bardziej społecznej i aksjologicznej legitymizacji – miały do owych majątków zastosowanie. Ważnym elementem badań związków funkcjonalnych jest również ustalenie perspektywy rozwojowej tych nieruchomości, zakresu zastosowania przez ich właścicieli rozwiązań modernizacyjnych w gospodarstwie, ponieważ właśnie te nieruchomości często były wzorcem gospodarowania dla podmiotów o znacznie mniejszym potencjale ekonomicznym, na przykład dla średniorolnych i bogatszych chłopów.

Opierając się na wynikach przeprowadzonych badań w odniesieniu do wilanowskiej nieruchomości ziemskiej, dokonano kilku ciekawych ustaleń, które mogą zostać także wykorzystane w badaniach nad problematyką funkcjonowania majątków ziemskich w Polsce międzywojennej i w Generalnej Guberni. Po pierwsze, wilanowska nieruchomość ziemska stanowiła nierozzerwalną całość organizacyjną i gospodarczą, w której można jednak wyróżnić kilka części funkcjonalnych. Do pierwszej należały pałac w Wilanowie, muzeum i park, drugą – figurującą w bilansach dóbr i interesów Adama hr. Branickiego pod nazwą gospodarstwo rolne – tworzyły gospodarstwa rolne i mleczne z terenu wilanowskiej nieruchomości ziemskiej oraz dział dzierżawy. Kolejne części stanowiły lasy wilanowskie i ogrody oraz sady wilanowskie. Pomędzy poszczególnymi częściami wilanowskiej nieruchomości ziemskiej zacieśniały się związki funkcjonalne (przede wszystkim gospodarcze), tworząc kompleks ekonomicznie uzależnionych od siebie elementów stanowiący zorganizowaną jednostkę gospodarczą.

Po drugie, w związku z tym, iż pomiędzy poszczególnymi częściami dóbr Wilanów istniał wzajemny związek funkcjonalny o charakterze finansowym, księgowym i organizacyjnym, to przy określaniu charakteru danego obszaru wilanowskiej nieruchomości ziemskiej (reprezentacyjny czy gospodarczy) nie możemy kierować się jedynie nazwą lub jego położeniem, lecz przynależnością administracyjną i księgową do konkretnego działu lub działów wilanowskiej nieruchomości ziemskiej, gdyż takie zaszeregowanie odpowiadało ich rzeczywistym funkcjom pełnionym w jednostce gospodarczej – dobra Wilanów.

Po trzecie, dochody z działalności rolniczej osiągnęte w wilanowskiej nieruchomości ziemskiej nie były związane wyłącznie z działalnością gospodarstwa rolnego. Na terenie zespołu pałacowo-parkowego w ramach ogrodu Wilanów prowadzona była produkcja kwiatów doniczkowych i ciętych, warzyw i rozsąd, które później z powodzeniem znajdowały nabywców. Przejawy gospodarki rolnej w zespole pałacowo-parkowym w Wilanowie nie ograniczały się jedynie do uprawy ogrodniczej. Jezioro Wilanowskie znajdujące się w parku otaczającym pałac było wydzierżawiane na rybołówstwo dzikie oraz służyło jako źródło wpływów ze sprzedaży lodu. Ponadto zespół pałacowo-parkowy w Wilanowie był wykorzystywany rolniczo na wiele innych sposobów. Szczególną okazję ku temu stwarzały liczne łąki i polany. Pastwiska na terenie zespołu pałacowo-parkowego wykorzystywano zarówno do wypasania krów pracowników pałacowych i parkowych, jak i oddawano je w dzierżawę okolicznym chłopom. Kolejnymi miejscami wykorzystywanymi do działalności rolniczej w zespole pałacowo-parkowym w Wilanowie był ogródek pałacowy i ogródki pracownicze. Na terenie zespołu pałacowo-parkowego hodowano również znaczne ilości drobiu. Natomiast obok pałacu, w budynku kordegardy, mieściły się biura majątku ziemskiego, a naprzeciwko była stajnia dla koni oraz wozownia, wykorzystywane nie tylko do celów osobistych właściciela, ale także przez ogród Wilanów. W biurach urzędowali pracownicy zarządu pałacu i parków oraz administracja Ogrodów Wilanowskich i Lasów Wilanowskich.

Kolejne moje zainteresowania naukowe dotyczą przemian społeczno-ekonomicznych na wsi polskiej w XX stuleciu. Rezultaty badań w tej kwestii zostały zamieszczone w licznych artykułach (*Statystyka rolnicza pod zaborami*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2007, nr 11; *Zespół akt Okręgowego Urzędu Ziemskiego w Krakowie*, „Journal of Agribusiness and Rural Development” 2008, nr 2(8); *Zadania samorządu lokalnego wobec rolnictwa w Polsce międzywojennej*, [w:] R. Bracik (red.), *Nowoczesne kierunki w rozwoju lokalnym i regionalnym*, Bielsko-Biała 2008, Wydawnictwo Naukowe ATH w Bielsku Białej; *Sytuacja rolnictwa w województwie krakowskim po wyzwoleniu w 1945 r.*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis 282. Seria Oeconomica 60” 2010) oraz w materiałach źródłowych opublikowanych w „Krakowskich Studiach Małopolskich” (*Sprawozdanie Ekonomiczne Oddziału krakowskiego Państwowego Banku Rolnego za rok 1945*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2008, nr 12; *Stan rolnictwa polskiego latem 1946 roku według Sprawozdania Państwowego Banku Rolnego*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2009, nr 13; *Rozmiary akcji parcelacyjnej w województwie krakowskim w dwudziestoleciu międzywojennym w świetle zestawienia Urzędu Wojewódzkiego w Krakowie*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2009, nr 13; *Stan rolnictwa polskiego wkrótce po zakończeniu II wojny światowej według sprawozdania z działalności Państwowego Banku Rolnego od dnia 1 czerwca do dnia 1 września 1945 roku*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2010, nr 14; *Sytuacja gospodarcza województwa krakowskiego w świetle sprawozdania gospodarczego Narodowego Banku Polskiego oddział w Krakowie za miesiąc maj 1947 r.*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2011, nr 15).

Kończąc omawianie obszarów moich zainteresowań badawczych, należy wspomnieć o dociekaniach na temat relacji polityczno-gospodarczych Niemiec z krajami Europy Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem Związku Radzieckiego w okresie międzywojennym, mieszczących się w ramach tematu pracy doktorskiej, stanowiącej podstawę do publikacji książek: *Polityka Gustawa Stresemanna wobec ZSRR w latach 1923–1929*, Toruń 2007, Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 244; *Gustav Stresemanns Osteuropa-Politik in den Jahren 1923–1929. Unter besonderer Berücksichtigung seines Verhältnisses zur UdSSR*, Berlin 2011, Wedler Buchverlag, s. 204. Warto tu także wymienić artykuł *Auseinandersetzung um die ausländischen Direktinvestitionen in Polen*, [w:] J. Guenther, D. Jajeśniak-Quast (red.), *Frankfurter Studien zur Wirtschafts – und Sozialgeschichte Ostmitteleuropas Band 11, Willkommen Investoren oder nationaler Ausverkauf? Ausländische Direktinvestitionen in Ostmitteleuropa im 20. Jahrhundert*, Berlin 2006, Wissenschafts Verlag Berliner, traktujący o bezpośrednich inwestycjach kapitału zagranicznego w Polsce międzywojennej.

Ponadto w moim dorobku naukowo-badawczym ważne miejsce zajmują ekspertyzy, opinie i opracowania naukowe sporządzone na rzecz praktyki gospodarczej. Na przestrzeni ostatnich kilku lat powstało ich ponad dwadzieścia. Odbiorcami byli: Muzeum Pałac w Wilanowie do wykorzystania w toczącym się postępowaniu sądowym pomiędzy Muzeum Pałac w Wilanowie a spadkobiercami Adama Branickiego; Firma Jan Oleksy w Paszkówce Zespół Hotelowo-Pałacowy do wykorzystania w postępowaniu sądowym pomiędzy firmą Jan Oleksy w Paszkówce Zespół Hotelowo-Pałacowy a rodziną Wężyków; Centrum Europejskie Natolin w związku z toczącym się postępowaniem w sprawie odzyskania przez spadkobierców pałacu i parku w Natolinie. Poczynione ustalenia w tych opracowaniach zostały również wykorzystane w licznych publikacjach naukowych dotyczących funkcjonowania wilanowskiej nieruchomości ziemskiej w Polsce międzywojennej i podczas okupacji niemieckiej, omówionych powyżej.

Na zakończenie pragnę podkreślić, iż moje osiągnięcia naukowo-badawcze zostały docenione przyznaniem czterech nagród. W 2012 r. otrzymałem Nagrodę Indywidualną II° Rektora Uniwersytetu Rolniczego im. Hugona Kołłątaja w Krakowie za wybitne osiągnięcia w dziedzinie naukowej, a w latach 2008, 2010 i 2011 Nagrodę Indywidualną III° Rektora Uniwersytetu Rolniczego im. Hugona Kołłątaja w Krakowie za wybitne osiągnięcia w dziedzinie naukowej.

Mirosław Jędrzej